

המלחמה וטוהר הנשק ביהדות

אליצור סגל

מאז תקומת המדינה נמצא עם ישראל במצב של מלחמה תמידית עם אויבי ישראל מבית ומחוץ. קיימות אומנם הגדרות הלכתיות באשר למלחמות בקנה מידה גדול. אך דווקא באשר למלחמה במסוּה של "שלום", למלחמות קטנות ומתמידות ומשמעותן מבחינת ההלכה, דומה שהדברים עדיין טעונים הגדרה. בירורים בעיני מלחמה נכתבו אמנם סביב מלחמות ישראל השונות בדורנו, אך דומה שבתחום האמור הניחו המחברים השונים מקום להתגדר בו. כך גם ביחס ל"טוהר הנשק" והיחס לאוכלוסיה האזרחית המצמיחה מקרבה לוחמים רוצחים ומחבלים; אף כאן דומה שטרם נתבררו הדברים כל צרכם, וכן הגדרות אחרות השייכות לצורת המלחמה המתמשכת שעמי ערב מנהלים נגדנו; כל אלה טעונים הבהרה. להלן מספר מקורות להבהרת השאלות הנ"ל ושאלות אחרות, ודעות ראשונים ואחרונים הדנים בהם, שיטותיהם ומסקנותיהם לענין הלכה.

א

"טוב שבגויים הרוג" – המימרא מקורותיה וגרסאותיה.

שנינו ב"מכילתא" מסכתא ד"ויהי בשלח" פרשה א' – (מובא בנוסח דפוס קושטא רע"ה, וכן ונציה ש"ה): ד"ויקח שש מאות רכב בחור", משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות? אם תאמר משל מצרים היו, הלא נאמר: "וימת כל מקנה מצרים". ואם תאמר משל פרעה היו, והלא כבר נאמר: "הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה". ואם תאמר משל ישראל היו, והלא כבר נאמר: "וגם מקננו ילך עמנו לא תשאר פרסה". אלא של מי היו? של "הירא את דבר ה'". נמצאנו למדין, המקנה שהניס הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר; טוב שבגויים הרוג! טוב שבנחשים רצץ את מוחו! מדרש זה מובא בשינויים קלים ב"מכילתא דרשב"י", בתנחומא, במדרש "והזהיר", וברש"י על פסוק זה.

עוד שנינו בירושלמי סוף קידושין (דפוס ונציה רפ"ב) – "תני, רבי שמעון בן יוחאי אומר; הכשר שבגויים הרוג! הטוב שבנחשים רצץ את מוחו!"

וכן גם במסכת סופרים פרק ט"ז סוף הלכה ט' (דפוס ונציה ר"פ, וכן במהדורת היגר) – "תני רבי שמעון בן יוחאי; הכשר שבגויים בשעת מלחמה הרוג, הטוב שבנחשים רצץ את מוחו"; בנוסחאות שהיו לפני בעלי התוספות במסכת עבודה זרה (דף כ"ו ע"ב ד"ה "לא"), היה כתוב בירושלמי "בשעת מלחמה", (בדומה לנוסח שבמסכת סופרים). נראה בבירור שהנוסח המקורי

והמדויק בכל המקורות דלעיל הוא "הכשר שבגויים", ולא "עכו"ם", ולא "מצרים", ולא "כנענים", ולא "כותים", ולא "עובדי עבודה זרה". והדבר מתאשר מכל המקורות המדויקים והמוגהים. מכאן שכל נוסחא שונה מאשר "גוי", היא בודאי שיבוש הצנזורה. עצם העובדה שמופיעות כל כך הרבה נוסחאות מלמדת ומעידה, שהנוסח המקורי הוא "גוי". (דומה שלא יערער על כך, אלא מי שרוצה להפוך את ועדות הצנזורה של האפיפיורים, לקובעות הלכה בישראל). ראה להלן שכך היא הגירסא ברבינו יונה ובר"ש משנן, וברשב"א ובמהר"ל, המעיד שכך הגרסא ב"מרדכי". וכן כותב בעל כסף משנה, המעיד שכך הגרסא בדברי "התוספות", וכן כותב רבינו ישעיה המעיד שכך הגירסא ברש"י. אף בעל ה"צדה לדרך" כותב, שגם הוא מעיד שכך הגירסא ברש"י.

מתי חל הכלל: "לא מעלין ולא מורידין"

מאמר זה התקשו בו רבותינו הראשונים, הלא הם בעלי התוספות במסכת "עבודה זרה" (דף כ"ו; ד"ה "לא"), תלמידי רבינו יונה שם, תוספות ר' שמשון משנן שם, הרשב"א שם, וכן ה"מרדכי" (סימן תתי"ד) במסכת "עבודה זרה". וכן רבינו ישעיה דיטראני בפרושו לשמות (פרק י"ד פסוק ו'), וכיוצא בזה במהר"ל ב"באר הגולה", באר שביעי דבור המתחיל: "ובפרוש" (עמ' קמ"ז) שאלתם היא: כיצד יתכן ש"הטוב שבגויים הרוג", והלא על הגויים חל הכלל: "לא מעלין ולא מורידין"? (והיינו שאין מצילין אותם אם נטו למות, אבל אסור להורגן בידיים). בעלי התוספות מתרצים, (וכך גם יתר הפרשנים המצויינים לעיל), שבשעת מלחמה אכן חל הכלל: "הטוב שבגויים הרוג", אך שלא בשעת מלחמה, על כך נאמר: "לא מורידין ולא מעלין". בדרך אחרת מפרש רבינו יונה, שהכלל "טוב שבגויים הרוג" נאמר דווקא בשאר אומות, אבל בשבעת עמי כנען, אפילו שלא בשעת מלחמה נאמר בהם "טוב שבהם הרוג", ולא תחיה כל נשמה". "דכל עושה טוב מהם – רע בעיני ה', ובהם אינו חפץ".

ההבדל בין דין "רודף" ו"טוב שבגויים הרוג"

ר' ישעיה דיטראני בפירושו לתורה שם הקשה: אם המדובר בשעת מלחמה, הרי הגוי מוגדר כ"רודף", ואפילו ישראל שרודף אחר חברו להורגו, מותר להרוג, ואין כאן שום חידוש, ומה אם כן הוסיפה המכילתא על דין "רודף" רגיל? ונשאר בקושיא. ונראה שמדברי הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ד' הלכה י"א) מתורצת קושיא זו, וזו לשונו שם (מהדורת פרנקל): "אבל הגויים שאין בינינו ובינם מלחמה, ורועי בהמה דקה מישראל וכיוצא בהן, אין מסבבין להם המיתה. ואסור להצילן אם נטו למות, כגון שראה אחד מהן שנפל לים – אינו מעלהו, שנאמר: 'לא תעמוד על דם רעך' ואין זה 'רעך'". עד כאן לשונו. ואומר בעל "כסף משנה" שם, שמקור דברי הרמב"ם הם ב"מכילתא" זו, וכדעת בעלי התוספות ויתר הראשונים דלעיל. (וכנראה שהיה לפניו דין זה גם בתלמוד בבלי סוף "קידושין", ובדפוסים שלפנינו נשמט הדבר בזדון הצנזורה).

והיינו, שאם יש בינינו ובינם מלחמה מותר לגרום להם מיתה. ולאור האמור יובן ההבדל, בין דין "רודף" לבין "טוב שבגויים הרוג", שבישראל רק "רודף" ממש, שמסכן את האדם מותר להורגו, אבל בגוי ובשעת מלחמה מותר לסבב ולגרום לו מיתה ואפילו אין הגוי מסכנו כלל, כגון שעומד הגוי על שפת הים שהותר לדוחפו לתוך הים – דבר שאסור בישראל.

דעת ראשונים ואחרונים: מותר לגרום מיתה לגוי בשעת מלחמה אפילו אם הוא עצמו אינו מהווה סכנה מידית.

כך פסק הרמב"ם גם בהלכות עבודה זרה (פרקי י' הלכה א' – וזה לשונו (מהדורת קפאח): "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה, כדי שנעשה עמהם שלום ונגיח אותם לעובדם, שנאמר: "לא תכרות להם ברית", אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו. ואסור לרחם עליהם, שנאמר: "ולא תחנם". לפיכך, אם ראה עובד עבודה זרה אובד, או טובע בנהר, לא יעלנו. ראהו לקוח למות – לא יצילנו. אבל לאבדו בידו, או לדחפו לבור וכיוצא בזה – אסור, מפני שאינו עושה עמנו מלחמה". עד כאן לשונו.

כלומר, שאם הגוי עושה עמנו מלחמה, מותר לאבדו בידו, או לדחפו לבור וכיוצא בזה ואף על פי שאינו מסכנו, שהרי אם מסכנו הרי הוא מוגדר כ"רודף", וחזרה קושית ר' ישעיה דיטראני, מה הוסיף דין זה של "טוב שבגויים הרוג" על דין "רודף".

וכך פסק ר' יוסף קארו בספרו "בית יוסף" "יורה דעה" סימן קנ"ח. וכך פסק בספרו "שלחן ערוך" יורה דעה סימן קנ"ח סעיף א', שהעתיק את לשון הרמב"ם בהלכות עבודה זרה. כך גם כתב בשולחן ערוך "חושן משפט" סימן תכ"ה סעיף ה'. אף שם הביא את דברי הרמב"ם בהלכותיו, הלכות "רוצח ושמירת הנפש". אף בעל "בית חדש" על "יורה דעה" סימן קנ"ח כתב כן, וכן משתמע מדברי הגר"א על "יורה דעה" ו"חושן משפט", המציין את דברי ה"תוספות", וכן כתב בעל "הדרישה" על "יורה דעה". וכתב בעל ספר "מאירת עינים" ב"חושן משפט" סימן תכ"ה סעיף קטן י"ח וזו לשונו: "דאילו יש מלחמה (בין ישראל לעמים) על זה אמרו (חז"ל) "טוב שבעכו"ם הרוג". והיינו מצוה להורידן ולסבב להן המיתה. וכך היא גם לשון הש"ך ביו"ד סימן קנ"ח ס"ק א' – "שאין בינינו ובינם מלחמה – אבל בשעת המלחמה – הורגין אותם בידיים, דאמרינן: "טוב שבעכו"ם הרוג". והוא לך דברי בעל "כנסת הגדולה" ב"חושן משפט" סימן תכ"ה בתירוץ העיקרי: "והנכון, שבא להשמיענו, שאפילו שזה הגוי אינו עושה מלחמה, עם זאת כיון שכלל אומתו עושה עמנו מלחמה עם ישראל אחינו, – מורידין ולא מעלין".

אוכלוסיה אזרחית ורכושה בשעת מלחמה

נראה לומר, שדין "הטוב שבגויים הרוג" מסור לכל אדם פרטי, שהרי כשמדובר במלחמה בין צבאות הרי זה דבר שאין צריך לאומרו, שהרי צבאות האויב מוגדרים כ"רודפים", וכלל הוא בתורה: "הקם להורגך השכם להורגו". כך נראה מדברי הרמב"ם וה"שולחן ערוך", שברגע שנקלעה לידו הזדמנות נוחה משליכם לים או דוחפם לבור וכיוצא בזה. נראה שיש ללמוד זאת גם מתוך שכתב הרמב"ם דין זה בהלכות "עבודה זרה", ובהלכות "רוצח ושמירת הנפש", ולא בפרקי מלחמה בהלכות "מלכים ומלחמותיהם", לומר לך שזה דין המסור לכל אדם.

כן יש ללמוד מהמכילתא, שלעתים אפילו אם רק רכושו של הגוי עלול להיות תקלה לישראל, ואפילו רק בעתיד, כבר הותר דמם שהרי המקנה שהניס ה"ירא את דבר ה'", הוא היה תקלה לישראל ולא המצרים עצמם, ועל כך אומר ר' שמעון בן יוחאי שהיה מותר להרגן. ברור הדבר, שאותם מצרים טובים הניסו את המקנה מפחד מכות הדבר והברד, ולא במטרה לרדוף אחר ישראל, אלא דאגו לעצמם ללא שום כוונה רעה כלפי יהודים, ובכל זאת הם חייבים מיתה לדעת רשב"י בגלל הנזק שנגרם לישראל בסופו של דבר, וכך נראה לעניות דעתי.

פירושים אחרים למימרא "טוב שבגוים הרוג"

אומנם חלק מרבתינו האחרונים רוח אחרת עמם בהבנת ה"מכילתא" המובאת לעיל, והם נפרדים לשתי דרכים. בדרך הראשונה הלכו בעל "צידה לדרך" המפרש את רש"י על התורה, ובעקבותיו בעל "מרכבת המשנה" על ה"מכילתא" אשר רצו להגביל דין זה רק לאוכלוסיה האזרחית המעורבת בתוך אנשי הצבא הנלחמים נגדנו, וביחס לאוכלוסיה כזו נאמר שאין צורך להזהר שלא לפגוע בהם במהלך הקרבות.

יש לתמוה על דבריהם, שהרי מדברי ה"מכילתא" מוכח אחרת, שהרי "הירא את דבר ה'" לא השתתפו במלחמה ורק גרמו שיהיו לפרעה סוסים, ועל כך הותר דמם בלי שיהיו בין הרודפים אחר ישראל. ראייה נוספת עולה מהדוגמאות שנותן הרמב"ם (וממילא השו"ע המצטט את דבריו), מהן עולה בברור, שמדובר שישראל פגש אפילו באקראי גוי הנמנה על האומה שעורכת מלחמה עם ישראל, ולכן הורגו במקום.

בדרך השניה הלכו בעל "פרוש הקצר" לירושלמי במסכת קידושין, ובעל "נחלת יעקב" למסכת סופרים – אשר רצו לדחות את דברי ה"מכילתא" כאילו לא נאמרה לענין הלכה, באומרם, שאינה אלא מימרא רעיונית מחשבתית חריפה ולא הלכה. והביאו ראייה מדברי הירושלמי בהמשך, שם כתוב: "הטובה בנשים בעלת כשפים", שודאי אינו ענין להלכה אלא מימרא מליצית בלבד. אולם דבריהם נדחים מדברי כל הראשונים והפוסקים דלעיל, הקובעים כי דברי ה"מכילתא" נאמרו הלכה למעשה.

הריגת גוי בשעת מלחמה אינה מצוה אלא היתר בלבד להבטחת שלומם של ישראל

ראיתי מי שכתב ש"הטוב שבגוים הרוג" זו מעין "מצות עשה" שתייבים להורגם. למרות שדברי בעל "מאירת עינים" המובאים לעיל מסייעין אותנו, שכתב "מצוה" להורגן – האומר כן דבריו תמוהים, כי אין זו מצוה להורגן אלא היתר, היינו, שמותר להרוג אפילו גוים טובים, וזאת כדי להבטיח את עצמנו. ובאשר לדברי הסמ"ע, יש לפרשם לא כמצוה ממש אלא שראוי להורגן. ומכל מקום בוודאי אין פירושו שאם לא הורגים גוי בשעת מלחמה מבטלים בכך מצוה. אם כן עלה בידינו שלדעת הרמב"ם, בעלי התוספות, תלמידי רבינו יונה, הר"ש משאנן, הרשב"א, המרדכי, השו"ע, הגר"א, המהר"ל, "כנסת הגדולה", הב"ת, הסמ"ע, הש"ך וה"דרישה", לדעת כולם בשעת מלחמה מותר אפילו לאדם פרטי להרוג אפילו אזרח להבטחת שלומם של ישראל. כן נראה שהדברים אמורים אפילו אם רכושו בלבד עלול לסכן את ישראל בהווה או בעתיד.

ב

הגדרת מצב מלחמה.

מתי מוגדרת אומה שהיא במצב מלחמה עם ישראל? על כך למדים אני ממצוות התורה: "כי אל עיר להלחם עליה" וגו'. על כך שנינו "בספרי" – דברים, (פסקה ר'): "והיה אם שלום תענך" – יכול אפילו מקצתן? תלמוד לומר – ופתחה לך", כולה ולא מקצתה.

המלבי"ם: עיר בכניעה חיבת לקבל את כל התנאים

מפרש המלבי"ם: "והיה אם שלום תענך ופתחה לך, "הם שני תנאים; כי יש העונים "שלום" אבל

בתנאים ידועים, רצה לומר שמקבלים מקצת דברים אשר יבקשו מהם בעלי מלחמתם, למשל, שמתחייבים לתת להם מס קצוב, וכדומה, ובוה יתפשרו עמם שיעלו מעליהם, (ויסירו את המצור), אבל אין (אנשי העיר), פותחים להם החומה, שיניחום לבוא אל תוך החומה לעשות עמהם כחפצם. וזה **שלום מקצת**, רצה לומר, שמקבלין מקצת מהמבוקש מהם. והתנה הפסוק פה, שלא די בשלום הזה, רק שצריכים **לפתוח השער**, שיכנסו אל העיר לעשות עמהם כחפצם. כמו שכתוב: "ויסעו בני ישראל ויבואו אל עריהם". וזה שאמר המדרש ב"ספרי": "כולה ולא מקצתה", רצונו לומר: לא **שלום במקצת** הדברים. המלבי"ם מפרש את המלה "מקצתן" במובן של – מקצתן של תנאים. כלומר אפילו נענו למקצתן של תנאי השלום, אין להסתפק בכך, ועל כך נאמר בתורה "ופתחה לך", שעניינו, שיקבלו על עצמם את כל התנאים.

פירושו קשה, שהרי בהמשך אותה פסקה ב"ספרי", (במשפט הבא), לומד ה"ספרי" דין זה עצמו מהמילים "למס ועבדוך". וזה לשון הספרי: "אמרו: מקבלין עלינו מסים – ולא שעבוד, שעבוד – ולא מיסים – אין שומעין להם, עד שיקבלו עליהם זו זו". ואם כן יש כפילות מיותרת באותה פסקה עצמה ב"ספרי".

פירושו של המלבי"ם אינו מתיישב אף לאור הגירסא שב"ספרי" הוצאת פנקלשטיין, המציין שגירסת רבינו הלל, (וכן ב"מדרש הגדול" ו"ילקוט שמעוני") היא: "ולא מקצתה". לגירסא זו לא יתכן כלל פירושו של המלבי"ם המפרש: "מקצתן של תנאים".

פירושים וגירסאות בדברי ה"ספרי"

בעל "זית רענן" (פירוש ל"ילקוט שמעוני" מבעל "מגן אברהם" על השו"ע), פירש – "יכול אפילו מקצתה" – "שרוצים לתת להם **מקצת העיר**". כלומר, שחלק מהעיר תכנע לפני ישראל, ובחלקה תמשיך את עצמאותה. על כך אומר ה"ספרי" "תלמוד לומר: 'ופתחה', כולה ולא מקצתה". אבל ב"ספרי" הוצאת פינקלשטיין ציין, שבכתב יד אוקספורד, וכן כת"י לונדון, וכך בכת"י ברלין, כת"י הר"א אפטוביצר, וכן ב"ספרי" דפוס ונציה, גירסתם היא: "**מקצתן**", כגירסת המלבי"ם ולגירסא זו לא יתכן פירושו של ה"זית רענן".

בעל "תולדות אדם" על ה"ספרי", מפרש: "יכול אפילו מקצתן"? תלמוד לומר: "ופתחה לך" – לשון יחיד, דהיה לו לומר: "**ופתחו לך**", יורה שכולם בלב אחד יענו שלום". כלומר המילים "ופתחה לך" משמעותן היא שכל העיר כולה פותחת את שעריה, כולם כאיש אחד ובלב אחד. העולה מדבריו, שצריך שכולם יסכימו, ואם הרוב מסכים והמיעוט מתנגד – נלחמים בהם, ואין מקבלים את כניעת העיר עד שיסכימו כולן בלב אחד.

בהמשך דבריו כתב דברים העומדים בסתירה לדבריו הראשונים: "אם המיעוט רוצים להשלים והרוב אינו רוצה, המיעוט נגרר אחרי הרוב ויהיו למס, דעל כרחך כולו היינו רובא". ומכאן יוצא שהולכין אחר הרוב. וקשה, שסותר את עצמו מרישא לסיפא, שברישא כתב שצריכים **כולם** להסכים **בלב אחד**, ולבסוף כתב ללכת אחרי הרוב לכאן או לכאן, לפיכך נראה לי שאין ללמוד מדבריו.

שלשה מגדולי ישראל: כניעתה של עיר מתקבלת רק אם כולה נכנעת

לעומת הפירושים הנ"ל מסביר הנצי"ב: "יכול אפילו מקצתה"? – מי שיענה בשלום – תלמוד לומר: "ופתחה לך" באין מעכב.

מדבריו עולה שאפילו אם המקצת מסרבים לשלום, נלחמים בהם עד שיכנעו כולם, וזה חידושו של ה"ספרי". פירוש זה עולה גם מדברי רבינו הלל הכותב: "יכול אפילו מקצתה" – דעיר, דאם ענו

שלום יהא להם דין זה? תלמוד לומר "ופתחה לך" – כולה ולא מקצתה". גם מדבריו עולה, שאם מקצתם ענו שלום ולא כולם דנים בהם דין מלחמה. כך גם כתב הרלב"ג בפירושו לתורה על פסוק זה: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום" – מגיד, שקודם שילחמו עליה יחויב שיקראו לה לשלום. ואם יענו שהם רוצים להיות בשלום עם ישראל, ויטעמו כל העיר לפתוח לישראל, הנה כל העם הנמצא בה יהיו לישראל למס ויעבדו אותם". עד כאן דבריו. הרי שגם הוא מדגיש: "כל העיר", ובודאי מקורו מן ה"ספרי" הנ"ל האומר: "כולה ולא מקצתה".

העולה מכל האמור הוא, שדעת רבינו הלל, הרלב"ג, והנצי"ב, שאם רק מקצת העיר מסרבין לשלום אין מקבלים את כניעתם ונלחמים בכולם.

נראה שיש להכריע כמותם, וזאת משלוש סיבות. ראשית: פירושם עולה יפה, ומתישב הן לגרסא "מקצתה" והן לגרסא "מקצתן". שנית: רבינו הלל והרלב"ג נמנים על ה"ראשונים". ושלישית: לפנינו שלשה מגדולי ישראל המסכימים לדעת אחת, בעוד הדעות האחרות מתפצלות לדעות השונות זו מזו. נראה שהסברא נותנת, שאם במדינה בה מדובר יש שלטון טוטאליטארי, אין צורך במשאל עם, אלא כיון שהמנהיגות נכונות, הרי זה נחשב ל"כולה ולא מקצתה". כך גם יש לומר במקרה שמדובר בשלטון דמוקרטי, ובהצבעה היה רוב למצדדי השלום, והמיעוט מקבל את דעת הרוב, מן הסתם גם זה נחשב ל"כולה ולא מקצתה". מאידך גיסא ברור, שאם יש באוכלוסיה המקבלת כניעה, אנשים המבצעים פעולות טרור, חבלה ורצח, ואינם מקבלים את שלטון ישראל, הרי לא התקיים הכלל שקבעה התורה "ופתחה לך – כולה", שהרי מקצתם לא רק ששוללים את הכניעה אלא הורגים ולוחמים כדי לפרוק את עול שלטון ישראל מעליהם אם כן הרי הם במצב מלחמה עם ישראל, ונידונים כאויבים בכל דיני המלחמה, ובכלל זה הדין של "טוב שבגויים הרוג" – כנזכר לעיל.

דעת ה"חזון איש": תגובה כנגד הריגת יחידים מישראל – מלחמת מצוה

בהמשך לאמור יש להביא את המשנה במסכת סוטה האומרת: "במה דברים אמורים (שיש שחוזרים מעורכי המלחמה). במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה – הכל יוצאים, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. (פרק ח' משנה י'). בפרוש המשנה לרמב"ם הנדפס בסוף הגמרא, תורגמו דברי הרמב"ם בנוסח זה: "אין מחלוקת ביניהם (בין התנאים), שמלחמת שבעה עממין ומלחמת עמלק "חובה", ואין מחלוקת ביניהם שהריגת שאר אנשי המקומות משאר האומות – "רשות". ואמנם מחלוקתם בהריגת ההורגים אותם עד (כדי) שלא יהרגו ישראל ולא ילחמו בארצם. תנא קמא קורא לזה "רשות", ורבי יהודה קורא לזאת ההריגה "מצוה" וכו' ואין הלכה כר' יהודה".

על דברי הרמב"ם האלה כתב ה"חזון איש" בעירובין, (ליקוטים סימן ר' אות ב') וזו לשונו: "בלשון הר"מ בפירוש המשנה משמע, שהורגין (הגוים את) ישראל לפרקים, אלא שאינם עורכים מלחמה, אלא שאין אימת ישראל עליהם, וכשפוגשים ישראל יחידי או יחידים הורגים אותם, ו(לפיכך ישראל) לוחמים להחלישם, ולהטיל אימת ישראל עליהם. וצריך טעם, למה לרבנן לא חשיבא "מצוה"? ואם באו להלחם עם ישראל לכולי עלמא חשיבא מלחמת חובה".

נראה שמלשון הרמב"ם שם, הבין ה"חזון איש", שאם ישראל יוצאים למלחמה נגד טרור ולוחמת גרילה, זו 'מלחמת רשות' לרבנן, ולכן הקשה בצדק, איך יתכן, שאין בהתגוננות נגד פעולות חבלה והרג, אף נגד בודדים, מלחמת מצוה.

אנו רואים בעינינו דוגמא לקיומו של מאמר חז"ל: "חכם עדיף מנביא". ה"חזון איש" אף ללא

ידיעת ערבית, הרגיש שמהו אינו כשורה בתרגום שם. ואכן הרב יוסף קפאח, בפירוש המשנה לרמב"ם מהדורתו (הערה 12), כתב על המלים: "ההורגים אותם" בזה הלשון: "אלמקתלין להם". היינו, שהם עמנו במצב מלחמה, אויבים, אבל אינם נלחמים בפועל, (במקרה זה המלחמה עמם – רשות). ובנדפס: "ההורגים אותם", ואינו נכון, כי אין לך 'מלחמת חובה' גדולה מזו. דברי הרב קפאח ברורים, שמצב כמו שמתאר ה"חזון איש" – שאין יראת ישראל עליהם, וכשפוגשים ישראל או ישראלים יחידים – הורגים אותם, אין לך 'מלחמת חובה' גדולה מזו, וגדולים דברי החזו"א שהרגיש מעצמו בשיבוש שבתרגום.

מהר"ל מפראג: מותר לפתוח במלחמה על אומה גם כשהאשמה על מעטים

כדברים האלה כתב המהר"ל ב"באר הגולה" (באר שביעי, ד"ה "ובפירוש" עמ' קמ"ז). ומפרש המהר"ל: "טוב שבגוים הרוג", במלחמה. כמו שהיה במצרים, שהיו המצרים מצרים לישראל והורגים אותם – אין לך מלחמה גדולה מזו."

וכונתו ברורה, שכאשר מצרים לישראל והורגים אותם כמו המצב שמתאר ה"חזון איש" לעיל, אין לך מלחמה גדולה מזו.

ביתר פירוט כותב המהר"ל בספרו "גור אריה" (בראשית פ' ל"ד, פס' י"ג) בענין שמעון ולוי שהרגו את אנשי שכם. וזו לשונו: "משום דלא דמי שתי אומות, כגון ישראל וכנענים, שהם שתי אומות, כדכתיב "והיינו לעם אחד", ומתחילה לא נחשבו לעם אחד, ולפיכך הותר להם (לשמעון ולוי) ללחום, כדין אומה שבאה ללחום עם אומה אחרת, שהתירה התורה. אף על גב דאמרה תורה: "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום", היינו, היכי דלא עשו לישראל דבר, (אז יש לקיים בהם את התנאים האמורים בתורה), אבל היכי דעשו לישראל דבר, כגון זה שפרצו בהם לעשות להם נבלה, **אע"ג דלא עשה רק אחד מהם**, כיון דמכלל העם הוא, כיון שפרצו בהם תחילה, מותרים ליקח נקמתם מהם. והכי נמי כל המלחמות שהם נמצאים, כגון: "צרור את המדינים" וגו', אע"ג דהיו הרבה (מן המדינים) שלא עשו, (ואינם אשמים), אין זה חילוק, כיון שהיו (אנשים) באותה אומה, שעשו רע להן (לישראל), מותרים לבוא עליהם למלחמה. וכן הם כל המלחמות". נראה להעיר בענין זה, שקשה קצת להחיל הגדרה של "מלחמה" על מעשה שכם כיון ששכם, לא עשה את מה שעשה בדינה בתור "התנכלות על רקע לאומני" – כמקובל להתבטא כיום, ופעולתו היתה על "רקע ייצרי". ונראה, שלכן הלכו הרמב"ם והרמב"ן בדרכים אחרות בענין שמעון ולוי. אבל כאשר מדובר באמת בהתנכלות לאומנית, הרי הכל מודים שזו מלחמה, ואפילו רק בודדים מאותה אוכלוסיה מציקים לישראל, כיון שהם מאוכלוסיה זו, הותר לצאת למלחמה כנגד כולם, וחלים כאן דיני מלחמה. כך היא גם הדגשת המהר"ל: "**זכן הם כל המלחמות**", נראה שבדבריו אלה בא לתת הגדרה כללית ועקרון מקיף בעניני מלחמה. וראה לעיל בסעיף הקודם את דברי בעל "כנסת הגדולה" הכותב: "ואע"פ שזה הגוי אינו עושה עמנו מלחמה, כיון שכלל **אומתו** עושה עמנו מלחמה עם ישראל אחינו – מורידין ולא מעלין".

מסקנת הדברים היא: שלדעת הרמב"ם, המהר"ל, רבינו הלל, הרלב"ג, והנצי"ב, אפילו אם בודדים באוכלוסיה מבצעים פעולות רצח, ואין מורא לישראל עליהם, הרי זו מלחמה של האומה כולה – וחל כאן כאמור דין: "הטוב שבגוים הרוג".

היחס לאויב במלחמת מצוה

ידוע לכל בר בי רב, שבמלחמת עמלק יש להשמיד לאחר הנצחון את כולכ, כמובא בדברים פרק כ"ט פסוק י"ט. ובשמות פרק י"ז פסוק ט"ו, וכך נפסק ברמב"ם בפ"ה מהלכות מלכים ומלחמות. כך גם בשבעה עממין, יש להרוג את כולם כמבואר בדברים פרק ז' פסוקים א' ב' ופסוק כ"ג, ובדברים פרק כ' פסוק י"ז, וכך נפסק ברמב"ם פ"ה ה"ד ממלכים. וכן מבואר, שבמלחמת רשות אם אין אנשי העיר נכנעים חייבים להרוג לאחר הנצחון את כל הזכרים המבוגרים כמבואר בדברים פרק כ' פסוקים י"ב-י"ד. וכך נפסק ברמב"ם פ"ו ה"ד מהלכות מלכים. אמנם נשאלת השאלה: מה דינו של מלחמות מצוה שאינן מלחמת עמלק או שבעה עממין, כגון עזרת ישראל מיד צר, או כיבוש הארץ שהיא מצוות עשה לדורות (כדעת הרמב"ן)? מה דין אוכלוסיית האויב במלחמות אלו?

דין "לא תחיה כל נשמה" נוהג בכל מלחמת מצוה, וכיבוש הארץ בכלל זה

והנה כתב בעל ספר החינוך במצוה תק"ג (מהדורת שעוועל): "מדיני המצוה, מה שאמרו חז"ל, שדין קריאת השלום – בכל מקום, כלומר, בין במלחמת מצוה בין במלחמת רשות. ו"מלחמת מצוה" היא, כגון שבעת עממין ועמלק. והכל אם השלימו עמנו, כלומר, שקבלו עליהם מס ועבדות, וכמו כן שקיבלו עליהם ז' מצות, אין הורגין מהם נשמה ויהיו למס עובד, אבל כשלא השלימו, יש חלוק בין מלחמת מצוה לרשות, שבמלחמת מצוה אין מחיין מהם כל נשמה, ובמלחמת רשות מניחין הטף והנשים".

ונראה בבירור, שהלשון "כגון" שבספר החינוך, באה ללמד, שאף מלחמת מצוה של "עזרת ישראל מיד צר" דינה כדין מלחמת מצוה בשבעה עממין, ודינם לדעת ה"חינוך" שווה, היינו: "לא תחיה כל נשמה". וכן כתב התשב"ץ בספרו "זוהר הרקיע" מצות עשה רכ"ז – "בין במלחמת מצוה בין במלחמת הרשות אנו חייבים לקרוא להם לשלום, ואם ענו שלום אסור להורגן, אבל יהיו למס. ואין בזה הפרש בין מלחמת הרשות למלחמת מצוה. וההפרש שיש ביניהם הוא, אם לא ישלימו. שבמלחמת הרשות נהרוג הזכרים לבד, ובמלחמת מצוה כתיב: "לא תחיה כל נשמה". וכתב הרמב"ן שהיא מצות עשה, נכנסת במניין המצוות, לרשת הארץ ואין לנו רשות להניחה ביד האומות" וכו'. הרי שגם התשב"ץ מחלק בין מלחמת מצוה למלחמת רשות בלבד; כאמור בהמשך דבריו באותו מקום הכריע כרמב"ן שמצות כיבוש הארץ דאוריתא. וכן כתב בנו של התשב"ץ הרשב"ש בתשובותיו (סימן ב') שאביו פסק כרמב"ן, שמצות כבוש הארץ דאוריתא. ומדלא חילק התשב"ץ בין מלחמת עמלק ומלחמת שבעת עממין לשאר מלחמות, אלא חילק בין מלחמות מצוה למלחמות רשות, משמע שהוא סובר שגם מלחמת כיבוש הארץ, וכן "עזרת ישראל מיד צר" דינו ב"לא תחיה כל נשמה".

ויש להוסיף כאן את דברי החזקוני בדברים פרק כ' פסוק ט"ז – "לא תחיה כל נשמה" – פן יערערו הנשארם על ירושת קרוביהם.

ואם כן לדבריו הסיבה ל"לא תחיה כל נשמה" היא כדי שלא ישאר מי שתובע בעלות על ארצנו וטעם זה קיים גם במלחמת כיבוש הארץ.

ובאמת זו מסקנת הרב דוד כהן – "הנויר" – ב"מגילת מלחמה ושלום" עמ' י"ט, וב"אור הנצח" עמ' מ"א, שכל "מלחמת מצוה", גם "עזרת ישראל מיד צר" וגם כיבוש הארץ, דינו ב"לא תחיה כל נשמה". וכן דעת רבי חיים סולוביצ'יק המובאת ע"י נכדו הרב יוסף דב סולוביצ'יק בהערת שוליים בספרו "איש האמונה", שמלחמת עזרת ישראל מיד צר דינה כדין מלחמת עמלק ב"לא תחיה כל נשמה".

אם כן דעת ה"חינוך", התשב"ץ ר' דוד הכהן הנזיר, ור' חיים סולוביצ'יק היא, שכל מלחמת מצוה ובכלל זה "עזרת ישראל מיד צר" וכן מלחמה לכיבוש הארץ דינן ב"לא תחיה כל נשמה".

דעת רד"ק: במלחמת מצוה בשאר אומות יש להרוג זכרים בלבד

למרות האמור יש להבחין שבמלחמת עמלק מטרת המצוה היא שלא יהיו עמלקים בעולם, וכן בשבעת עממין המטרה היא שלא יהיו מעמים אלו בעולם. לעומת זאת במלחמת "עזרת ישראל מיד צר" המטרה שלא יציקו ליהודים בעתיד, וכן במלחמת כיבוש הארץ, עיקר המטרה היא שליטה במרחבי הארץ ותו לא.

ונראה שמשום כך כתב רד"ק ביהושע (פרק ט' פסוק ז'): "אם כן, מה בין שאר האומות לשבעה עממין? יש ביניהם זה הדבר: כי שאר האומות, אם היו עושין מלחמה ולא רצו להשלים היו הורגין כל זכר בהם, והנשים וטף היו בוזזין להם ומחיים אותם לעבדים. אבל בשבע אומות היה מצוה שלא לחיות מהם כל נשמה" שנאמר "רק מהעמים וכו' לא תחיה כל נשמה".

הרי שחילק הרד"ק בין שבעה עממים מכאן לשאר מלחמות מכאן. אולם מכל מקום ברור הדבר שמלחמת כיבוש הארץ "ועזרת ישראל מיד צר", הן מלחמות מצוה ואינן נופלות בדין מדין מלחמת רשות, היינו, שחייבים להרוג בהן לפחות את כל הזכרים המבוגרים, כלומר מגיל שלש עשרה ויום אחד ומעלה.

ראוי לסיים שלושה פרקים אלו בדברי הרמב"ם בי"ג עיקרי אמונה שקבע, וכפי שביאר אותם בהקדמת פרק "חלק" (מהדורת קפאח), "ויסוד התשיעי – "הביטול" והוא, שזו תורת משה לא תבטל, ולא תבוא תורה מאת ה' זולתה, ולא יתוסף בה ולא יגרע ממנה לא בכתוב ולא בפירוש. אמר: 'לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו'".